

ABD Hegemonyasına Meydan Okuma: Türk Dış Politikasında Otonomi Arayışı (1964-75)

Ayşe Hazar¹

¹ Araştırma Görevlisi, Sakarya
Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü,
Sakarya, Türkiye,
aysehazar@sakarya.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 31.12.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 04.04.2024
Yayınlanma Tarihi/Available Online:
26.04.2024

Kitap Bilgileri/Book Information

Yazar/Author: Hüsnâ Taş Yetim

Yayınevi/Publisher: Lejand Kitap Yayın

Basım Yılı/Year of Publication: 2023

Sayfa Sayısı/Number of Pages: 354

Hüsnâ Taş Yetim tarafından yazılan ve 2023 yılında Lejand Kitap Yayın tarafından yayınlanan “ABD Hegemonyasına Meydan Okuma: Türk Dış Politikasında Otonomi Arayışı (1964-75)” başlıklı kitap, Türkiye-ABD arasında İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet tehdidi etrafında kurulan ve 1950’li yıllarda güçlü bir müttefiklik formu oluşturan ikili ilişkilerin, 1964-75 döneminde neden bir kriz evresine girdiğine ve Türkiye’nin bu kriz evresinde dış politikada otonomisini artırma yönündeki motivasyonlarının ne olduğuna yeni bir teorik bakış açısıyla açıklama sunar. 1950’lerde zirve yapan Türkiye-ABD ilişkileri, 1964 ve 1974’teki Kıbrıs Sorunu, 1967’deki haşhaş ekimi meselesi ve 1975’te ABD’nin silah ambargosu gibi olaylar nedeniyle 1964-75 döneminde bir dizi krizle karşı karşıya kaldı. Bu krizlerin hem bir nedeni hem de bir sonucu olarak Türkiye, 1975-78 yılları arasında ABD’nin üslerini kullanmasına kısıtlama getirdi ve dış politikasında otonomisini artıracak bazı kararlar aldı. Taş Yetim’in temel hedefi, ilgili tarih aralığında Türkiye-ABD ikili ilişkilerinde yaşanan krizlerin ve Türkiye’nin dış politika otonomisini arttırmaya yönelik girişimlerinin nedenlerini, hâkim literatüre göre yeni bir teorik bakış açısıyla analiz etmektir. Bu amaçla yazar, yakın zamanda uluslararası ilişkiler disiplinine dahil olan hiyerarşi teorisini temel alır ve bu teoriyi ittifak teorileri, dış politika analizi ve birey, devlet ve sistem düzeylerine odaklanan farklı teoriler ile destekler. Bu noktada odağına aldığı soru “Hiyerarşik bir düzenin muktedi devleti (subordinate state) neden dış politika otonomisini arttırmaya yönelir?” (s.15) sorusudur. Soruyu Türkiye özelinde yeniden ifade etmek gerekirse, yazarın deyişiyle “1950’ler boyunca dış politika otonomisinin bir kısmını ABD’ye devreden Ankara, 1964-75 döneminde neden otonomisini arttırmaya yöneldi? (s.25). Dolayısıyla Taş Yetim, teorileri harmanlayarak oluşturduğu üç ana hipotez ve dokuz alt hipotezle, hem 1950’lerde sıkı bir müttefiklik ilişkisi sergileyen Türkiye-ABD ilişkilerinin, 1960’lardan itibaren neden bir kriz döngüsüne girdiğini hem de Türkiye’nin dış politikada özerklik kazanmaya yönelik adımları neden attığını açıklar.

Kitapta söz konusu teorik çerçeve ve konu beş bölüm etrafında ele alınır. Birinci bölüm, hiyerarşi teorisine ve bu teorinin dünya politikası ile devletlerarası ilişkilere ilişkin argümanlarına odaklanarak üç alt başlık altında düzenlenmiştir. Hiyerarşi teorisinin temel argümanları aktarıldıktan sonra, “meydan okuma” kavramına teorik bir çerçeve sunulur. Bu bölüm, “Muktedi bir devlet hegemonik güce dış politika otonomisini artırmak için neden muhalefet eder?” sorusunun cevabı ile sona erer. Bu soru, hiyerarşi teorisinden türetilen argümanlarla geliştirilen üç ana hipotez (H1, H2, H3) üzerinden ele alınmaktadır. Her bir ana hipotez - patron devlet (H1), tabi devlet (H2) ve sistem (H3) - üçer alt hipotez ile desteklenerek detaylı bir şekilde incelenir. Yazar hegemon güç (patron) kaynaklı nedenlere ilişkin şu hipotezleri elde etmiştir (H1): H1a: Hegemon güç otoritesinin amacı ve sınırlarını aşarsa otoritesine karşı meydan okumalar yükselebilir. H1b: Hegemon güç tarafından ekonomik, askerî ve siyasi çıkarları

aleyhine politik tercihlere zorlanan tabi devletlerin meydan okuma ihtimali yüksektir. H1c: Patron devletin tabi devletlerin temel ihtiyaçlarını (ekonomik, askerî vb.) karşılama isteği azalır ve yeteneği zayıflar ise otoritesine karşı meydan okumaların ortaya çıkma ihtimali yüksektir (ss.38-50). Tabi (muktedi) devlet kaynaklı nedenlere ilişkin elde ettiği hipotezler ise şunlardır (H2): H2a: Düşünce dünyası ve ideolojisi patrondan farklı olan tabi devlet liderinin hegemon güce muhalefet etmesi kuvvetle muhtemeldir. H2b: Patron devlete muhalif olan (lider dışı) aktörlerin dış politika üzerindeki etkisinin artması meydan okumaya yol açabilir. H2c: Materyal kapasitesi artan tabi devletin kendi tercihlerini yansıtan dış politikaya yönelmesi muhtemeldir (ss.50-59). Üçüncü ana hipotez sistem kaynaklı nedenleri (H3) açıklar ve yazar bu bağlamda şu hipotezleri sunar: H3a: Sıkı iki kutuplu sistemde bloklar arası rekabet, (nükleer) silahlanma yarışı ve düşmanlık tabi devletleri meydan okumadan alıkoyar. H3b: Sıkı kutuplu sistemin gevşemesi ikincil devlete otonomi artırma fırsatı tanır. H3c: Uluslararası sistemde yeni güçlerin yükselişi itaatkâr tabi devleti meydan okuyan tarafa yerleştirebilir (ss.59-74).

Taş Yetim, söz konusu teorik çerçeveden hareketle Türkiye-ABD ikili ilişkilerinin 1950'ler ve 1964-75 dönemlerindeki seyrine ilişkin iki temel argüman geliştirir. Birincisi, Türkiye ve ABD arasında ilk olarak 1947 Truman Doktrini ile kurulan ve 1950'lerde güçlenen müttefiklik ilişkilerinin hiyerarşik olduğudur. Taş Yetim, elde ettiği bu ilk argümanı toplamda beş bölümden oluşan kitabın ikinci bölümünde somut örneklerle başvurarak destekler. Buna göre Türkiye-ABD ilişkileri, 1947 Truman Doktrini ile başlayan ve 1948 Marshall Anlaşması, IMF, NATO ve Dünya Bankası üyelikleri ile devam eden süreçte hiyerarşik bir yapıya evrilmiştir. Yazar bu bölümde ayrıca hiyerarşik ilişkilerin geliştirilmesinin temel motivasyonlarını sistem, devlet ve lider düzeyleri üzerinden açıklarken ikili asimetric ilişkilerin 1950'li yıllarda Türkiye dış politikasının otonomisini görece olarak nasıl sınırlandırdığını detaylandırır. İlgili kurumlarla ve ABD'yle imzalanan anlaşmalar doğrultusunda Türkiye'ye verilen borç, kredi ve yardımların kullanım alanlarının tarım ve ulusal güvenlik meseleleriyle sınırlandırılması hususuna bu bağlamda dikkat çeker. Birinci argüman ile ilişkili olarak yazarın bu bölümde öne sürdüğü bir diğer argüman, Türkiye'nin hiyerarşik yapıda ilerleyen ilişkiler doğrultusunda Sovyet tehdidinden korunma sağlamak, önemli miktarda ABD askerî ve ekonomik yardımı almak ve Batılı devletler arasında bir statü kazanmak gibi önemli kazanımlar elde ettiği yönündedir. Taş Yetim'in ikinci temel argümanı ise, 1950'lerde imzalanan anlaşmalarla güçlenen Türkiye-ABD ikili ilişkilerinin, 1962'de yaşanan Küba Krizi, 1964'te Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale isteği, 1967'den itibaren ABD'nin haşhaş ekiminin yasaklanması yönündeki taleplerinin Türkiye tarafından geri çevrilmesi ve 1974'te ABD'nin itirazlarına rağmen Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmesi gibi olaylar nedeniyle krize girdiği ve bu dönemdeki eylemleri ile Türkiye'nin dış politikasındaki egemenlik yetkilerini genişlettiğidir. Yazar, Türkiye-ABD ilişkilerinin krize girmesinin ve Türkiye'nin egemenlik yetkilerini genişleten eylemlerde bulunmasının temel nedenlerini sistem, devlet ve lider düzeylerinin hem ABD hem de Türkiye'nin dış politika davranışlarına yaptığı derin etkiye bağlar. Yazarın bu konudaki özgünlüğü, krizlerin ve dış politikadaki egemenlik arayışının altında yatan nedenleri, kendi oluşturduğu dokuz hipotezle açıklaması ve Türkiye bağlamına ilişkin üç ayrı argüman geliştirmesidir. Bunlar 1964-75 döneminde ABD'nin Türkiye'nin güvenlik çıkarlarını hesaba katmayan bir dizi politika girişimleri, 1960'lar ve 1970'lerde bir taraftan Türkiye iç siyasetinde diğer taraftan da uluslararası sistemde meydana gelen gelişmelerdir. Yazar, devlet düzeyinde iç siyaset konteksti, sistem düzeyinde ise detant dönemi ve alternatif güçlerin yükselmesi gibi başlıca gelişmelerin etkisini ele alır ve bu argümanları kitabın üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümlerinde hiyerarşi teorisinden elde ettiği ve ittifak teorileri başta olmak üzere Uluslararası İlişkiler disiplininin diğer ana akım teorileriyle desteklediği hipotezlerle detaylandırır.

Taş Yetim, Türkiye bağlamına ilişkin geliştirdiği argümanlardan ilkinin kitabın üçüncü bölümünde detaylandırır. Bu argümana göre 1964-75 döneminde ABD, Türkiye'nin çıkarlarını riske atan bir takım politika ve eylemleri benimseyerek hem ikili ilişkilerde krize yol açmış hem de Ankara'yı otonomi arayışına sevk etmiştir. Yazar, konu ile ilgili üç eylem üzerinde durur. Bunlardan ilki Türkiye'nin güvenlik çıkarlarını koruması karşılığında ABD'ye verilen otoritenin ABD tarafından istismar edilmesidir. ABD, 1962 Küba krizinin çözümü için Türkiye'deki Jüpiter füzelerini Sovyetler Birliği ile gerçekleştirdiği gizli pazarlık sonucu sökmeye karar vererek Türkiye üs ve tesislerini Ankara'nın belirlediği alanlar dışında kullanmış ve Türkiye'deki Amerikan askerî personeli 1952 SOFA

Anlaşması'na (Status of Forces Agreement, Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi) uygun olmayan eylemlerde bulunarak otoritesinin sınırlarını aşmıştır. Yazara göre, tüm bu gelişmeler Türkiye'nin ABD'ye bir müttefik olarak ne kadar güvenebileceği konusunu tartışmaya açtığı gibi ABD'nin haşhaş ekiminin yasaklaması, Kıbrıs'a müdahale etmeme konusunda Johnson mektubuyla ve ambargo tehditleriyle Türkiye üzerinde baskı kurması ve Türkiye'ye yaptığı yardımları azaltması ikili ilişkilerdeki gerilimi yükseltmiş ve Türkiye'nin dış politikada otonomi arayışına ivme kazandırmıştır. 1974'te Türkiye'nin Kıbrıs'a yaptığı askeri müdahaleye, ABD'nin 1975'te başlattığı ve ü. yıl süren askeri ambargo ile yanıt vermesi ise, mevcut krizleri daha da şiddetlendirmiştir.

Kitabın dördüncü bölümünde Taş Yetim, ABD-Türkiye ilişkilerinde yaşanan krizlerde ve Türkiye'nin dış politika otonomisini arttırmaya yönelik girişimlerinde Türkiye iç siyasetindeki gelişmelerin etkisini analiz eder. Bu amaçla liderler ve devlet düzeyi başlıkları altında bu dönemde sırasıyla Türkiye siyasetine yön veren İsmet İnönü, Süleyman Demirel, Bülent Ecevit ve Necmettin Erbakan'ın dış politika yaklaşımlarını ele alır. Yazar, anılan liderlerin bu konudaki etkilerinin önemini vurgularken, aynı zamanda bu liderlerin dış politika kararlarının kamuoyu, ordu gibi aktörler ile mevcut askeri ve ekonomik imkanlar tarafından da etkilendiğine dikkat çeker. Ayrıca bu aktörlerin ve faktörlerin, özellikle Kıbrıs kararlarında, Johnson Mektubu'na kararlı bir yanıt verilmesinde, ABD'nin haşhaş ekimi üzerindeki yasaklama taleplerinin reddedilmesinde, 1974'te haşhaş ekiminin serbest bırakılmasında ve ülkedeki Amerikan varlığının ve üslerin kullanımının sınırlandırılmasında etkili olduklarını ileri sürer.

Taş Yetim, kitabının son bölümünde, 1960'lar ve 1970'lerde sistem düzeyinde gerçekleşen yeni gelişmelerin, krizlerin ortaya çıkışı ve Türkiye'nin otonomi arayışındaki etkisini inceler. Yazar, bu bölümde özellikle 1960'ların başında başlayan detant dönemi ve 1970'lerde siyasi ve ekonomik gücü görece artan üçüncü Dünya ülkeleri, SSCB, Almanya ve AET ülkelerinin, 1950'lerdeki sıkı kutuplu sistemsel sınırlamaları (otonomi artırma imkanını kısıtlayan) ortadan kaldırarak, Ankara'nın dış politikasında ABD etkisini sınırlayıcı önlemler almasına olanak sağladığını vurgular. Yazar, bu dönüşümlerin her birini ayrıntılı olarak ele alırken, Türkiye'nin dış politikasının 1950'lerden farklı olarak Sovyetler Birliği'nden daha az tehdit algıladığı, bloklar arasındaki ilişkilerde bir yumuşama yaşandığı, ABD'nin yumuşama döneminin etkisiyle Türkiye'ye yönelik ekonomik ve askeri taahhütlerine daha az sadık kaldığı, üçüncü Dünyanın yükselişi ile alternatif ekonomik ve siyasi aktörlerin ortaya çıktığı ve ABD'nin askeri ve ekonomik gücünün görece olarak azaldığı bir sistemik değişiklik döneminde Türkiye'nin dış politikasını bu yeni koşullara nasıl adapte ettiğini inceler.

Araştırmasının bulgularını kitabın sonuç bölümünde değerlendiren Taş Yetim, Türkiye'nin bahsi geçen dönemde ABD'ye karşı gösterdiği meydan okumaların, aslında dış politika otonomisini artırma çabasıyla sınırlı olduğuna vurgu yapar. Özellikle, Türkiye'nin Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa, Ortadoğu ve İslam Dünyası ile geliştirdiği ikili ilişkiler, Batı'da "eksen kayması" tartışmalarını tetiklemiştir. Ancak yazar, Türkiye'nin Batı düzeninden kopmadığına ve ABD'ye yönelik meydan okumalarını, düzen içinde otonomisini genişletme talepleriyle sınırladığına işaret ederek, bu tartışmaların rasyonelliğini sorgulamaktadır. Bu bağlamda Taş Yetim, dört temel bulguya dikkat çeker: İlk olarak, 1960'lar boyunca Türkiye'nin NATO üyeliğine yönelik kamuoyu eleştirileri ve 1970'lerdeki NATO'dan çıkma tartışmalarına rağmen Ankara, NATO ile ilişkilerin güçlendirileceğini açıkça belirtmiştir. İkinci olarak, Ankara NATO'dan ayrılmanın, Kıbrıs konusunda Batı desteğinin tamamen Yunanistan'a kaymasına neden olabileceğini düşünmüştür. Üçüncüsü, Türkiye'nin Sovyet tehdidi, 1960'lar ve 1970'lerde azalmış ancak tamamen sona ermemiştir. Örneğin, Sovyetler'in 1970'lerde Akdeniz ve Avrupa'daki askeri varlığını artırması, Ankara için bir endişe kaynağıydı. Son olarak, Türkiye 1964-75 döneminde Batı dışı ülkelerle ilişkilerini, özellikle Kıbrıs'a destek ve ekonomik yardım almanın ötesine taşımamıştır. Mesela Sovyetler Birliği ile olan ekonomik ilişkileri sınırlandırılmış ve herhangi bir silah alımı yapılmamıştır. Ekonomik zorluklar nedeniyle Ankara, 1970'lerin sonunda IMF ve Batı kaynaklarına yönelmiştir. Dolayısıyla, ABD ile yaşanan kriz döneminde gerçekleştirilen politikalar, NATO ve Batı düzenine bir alternatif olarak değil, dış politikada daha fazla egemenlik ve otonomi kazanma amacıyla hayata geçirilmiştir.

Hüsna Taş Yetim, Türkiye-ABD arasında İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan müttefiklik ilişkisinin, 1964-75 döneminde neden bir kriz evresine girdiğine ve Türkiye'nin bu süreçte dış politikada otonomisini artırma yönündeki motivasyonlarının ne olduğuna hiyerarşi teorisini temel alarak ve bu teoriyi ittifak teorileri, dış politika analizi ve lider, devlet ve sistem düzeylerine odaklanan farklı teoriler ile destekleyerek cevap aradığı bu kitap ile literatüre önemli katkılarda bulunur. Öncelikle Taş Yetim'in kitabı Türkiye dış politikasının 1964-1975 dönemini hiyerarşi teorisi ile analiz eden ilk çalışma olma özelliğini taşır. Bununla birlikte yazar, Türkiye'yi hiyerarşi literatürüne dahil ederek, Türkiye-ABD ilişkilerindeki krizleri hiyerarşi teorisi perspektifiyle analiz eden çalışmaların sayısının artırmış olur. Ayrıca Türkiye örneği, hiyerarşi teorisinin bazı argümanlarına karşı bir anti-tez oluşturarak, teorideki bazı varsayımları sorguladır. Yazara göre, 1974'te Türkiye ve Yunanistan'ın Kıbrıs'ta çatışmaya girmeleri, hiyerarşideki tarafların birbiriyle çatışmayacağı teorik argümanını sorgular. Ayrıca yazarın, Türkiye-ABD ilişkilerindeki kriz dönemini birden fazla analiz birimini bir araya getirerek açıklaması, lider, sistem ve devlet düzeylerinin etkileşiminin önemini vurgulamak açısından oldukça değerli bir çabadır. Ancak, her kapsamlı çalışma gibi, bu eser de eleştirel bir gözle incelendiğinde geliştirilebilecek bazı yönleri barındırmaktadır.

Öncelikle, eserin yoğun teorik çerçevesi bazı okurlar için erişilebilirliğini sınırlayabilir. Kitapta sunulan detaylı teorik tartışmalar ve hipotezler, konuya aşina olmayanlar için zaman zaman karmaşık ve ağır olabilir. Bu durum, eserin daha geniş bir kitleye hitap etme potansiyelini kısıtlayabilir. Ayrıca, eserde ele alınan döneme ilişkin çok sayıda önemli olay ve gelişme bulunmasına rağmen, bazı önemli uluslararası ve bölgesel aktörlerin rolleri üzerinde daha fazla durulabilirdi. Örneğin, Soğuk Savaş dönemindeki diğer bölgesel güçlerin ve blokların, Türkiye'nin dış politika stratejileri üzerindeki etkileri daha detaylı bir şekilde incelenebilir. Bu, Türkiye'nin dış politikasındaki otonomi arayışının daha kapsamlı bir bağlamda değerlendirilmesine olanak sağlayabilir. Son olarak, kitapta Türkiye'nin dış politikada otonomi arayışı ve ABD ile ilişkileri temel alınmış olsa da iç politika dinamiklerinin dış politika üzerindeki etkilerine dair daha ayrıntılı analizler sunulabilirdi. Özellikle, dönemin Türkiye'sinde yaşanan siyasi ve sosyal değişimlerin, dış politika kararları üzerindeki etkisi ve bu değişimlerin uluslararası ilişkilerle nasıl etkileşime girdiği konularında daha fazla vurgu yapılabilir. Bu yaklaşım, eserin çok boyutluluğunu artırarak, Türkiye'nin dış politikasını şekillendiren iç ve dış dinamikler arasındaki karmaşık ilişkilerin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunabilir.